

Maria Gruberska

"Peregrinus Cracoviensis", 1998, nr 6 : [recenzja]

Salvatoris Mater 1/2, 490-497

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Gruberska

Peregrinus Cracoviensis

Zeszyt 6/1998

Ukazał się kolejny numer periodyku „Peregrinus Cracoviensis”, wydawanego przez Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Redaktorem naczelnym tego pisma, wychodzącego od 1994 r., jest prof. dr hab. Andrzej Jackowski. Ma ono charakter wielotematyczny i zawiera przede wszystkim teksty prezentowane podczas posiedzeń naukowych w Instytucie Geografii w ramach „Konserwatorium Pielgrzymkowego”. Celem czasopisma jest ukazanie najnowszych osiągnięć naukowych z dziedziny geografii religii oraz rozwoju badań z zakresu religioznawstwa, historii sztuki oraz ruchu pielgrzymkowego do największych sanktuariów Polski i świata.

Zeszyt 6 periodyku otwiera artykuł o. Jana Pacha OSPPE prezentowany już podczas obrad Kongresu Miast Maryjnych w Altötting (Niemcy)¹. Myślą przewodnią refleksji jest troska o przyszłość pieszego pielgrzymowania jako szansy nowej drogi ewangelizacji kontynentu Europejskiego. Pielgrzymowanie i turystyka tworzą bowiem szczególną okazję budowania braterstwa między narodami i umożliwiają ubogacenie się nawzajem dobrodziejstwami swej duchowości. Obok aspektów pozytywnych pielgrzymowania, takich jak pogłębianie postaw wiary, natężenie modlitwy i szczególnych łask oraz rozwój życia kościelnego i kulturowego ojczyzny, Autor przedstawia krytykę stylu pielgrzymowania w jego wielorakich formach.

O. Pach postuluje konieczność organizowania przynajmniej 2-3 spotkań przedpielgrzymkowych, ukazania sensu pielgrzymowania, przygotowania pątników, animatorów grup pielgrzymkowych, zarówno duchownych jak i świeckich, oraz zwrócenie uwagi na dyscyplinę wśród grup młodzieżowych. Swoją refleksję kończy uwagą na temat potrzeby organizowania pielgrzymek do sanktuariów, które leżą blisko granicy, gdyż pełnią one rolę mocnych punktów w geografii wiary Europy.

Następne dwa artykuły dotyczą problemu pielgrzymowania do Ziemi Świętej. Pierwszy z nich – autorstwa Janiny Trepieńskiej prezentuje badania z zakresu geografii fizycznej Ziemi Świętej². Podaje podstawowe wiadomości o ukształtowaniu powierzchni, jednostkach

¹ J. PACH, *Troska o przyszłość pielgrzymowania*, 11-16.

² J. TREPŃSKA, *Warunki naturalne Ziemi Świętej jako części terytorium Izraela*, 17-26.

fizjograficznych, klimacie, hydrografii i glebach – czyli warunkach naturalnych Izraela, które w większym stopniu, zwłaszcza rzeźba terenu i klimat, nie zmieniły się od czasu Chrystusa. Autorka podkreśla, że te same wzgórza – Góra Błogosławieństw wznosząca się ponad Jeziorem Galilejskim, czy pozostałość wulkanicznego stożka – Góra Przemienienia oraz Jerozolima z Górą Oliwną, Jerycho i Góra Kuszenia, a także pustynia Judzka, rzeka Jordan i Jezioro Galilejskie pozostały jako niemi świadkowie wielkich historycznych wydarzeń, które wpłynęły na losy świata. Celem opracowania jest ukazanie znaczenia aspektu geograficznego dla pełnego przeżycia spotkania chrześcijan z Ziemią Chrystusa, a nie tylko, jak czyniono do tej pory, uwypuklenie wymiaru historycznego i politycznego współczesnego i biblijnego Izraela.

Danuta Quirini-Popławska natomiast dokonała analizy zagadnienia praktyk *peregrinationis religiosae*, nawiedzania *loca sacra* oraz pielgrzymek ascetycznych do Grobu Pańskiego sięgających XIV i XV wieku³. Szczególną uwagę poświęcono Wenecji, która od wczesnego średniowiecza trudniła się transportem europejskich pielgrzymów do Ziemi Świętej, kontrolowała ruch morski w kierunku Palestyny oraz usługi oddawane na rzecz pielgrzymów. Była ona również centrum handlowo-turystycznym średniowiecznej Europy i jednym z największych miast, które fascynowało każdego pielgrzymującego. Uważano Wenecję za jeden z cudów świata. W oparciu o bogatą literaturę przedmiotu Autorka opisuje pobyt pielgrzymów w Wenecji, przytacza zachowane do dziś relacje udających się do Ziemi Świętej *via* Wenecja. Są one źródłem wiadomości dotyczących obiektów sakralnych, uroczystości kościelnych, które od XIII wieku nabierały rangi świąt państwowych oraz ustroju politycznego, kondycji gospodarczej i życia mieszkańców.

Dziejów polskiej kartografii i polskich pielgrzymek dotyczy studium Edwarda Schnaydera, opracowane na podstawie badań archiwalnych materiałów kartograficznych⁴. W Bibliotece Księcia Augusta w Wolfenbüttel wśród poloników kartograficznych odnaleziono opis mapy datowany na XVIII w. Po dokładniejszym badaniu okazało się, że mapa związana jest z rdzenną jezuicką prowincją austriacką sprzed pierwszego rozbioru Polski w roku 1722. Jej twórcą był austriacki jezuita o. Johann Baptist Mayr, a rytownikiem i wydawcą Georg Seutter. Analiza spisu generałów jezuitów umiesz-

³ D. QUIRINI-POPLAWSKA, *Pobyt w Wenecji pielgrzymów udających się do Ziemi Świętej w XIV i XV w.*, 27-45.

⁴ E. SCHNAYDER, *Mapa nośnikiem kultu polskiego patrona pielgrzymów*, 47-59.

czona w dolnej części mapy pozwala określić datę sporządzenia, a następnie opublikowania mapy, na okres 1727-1742. Autor opracowania szczególną uwagę poświęca postaci mężczyzny umieszczonej w dolnym prawym rogu. Chodzi tu o polskiego świętego St. Kostkę, który zmarł w Rzymie jako jezuicki nowicjusz i został kanonizowany w 1726 r., czyli przed ukazaniem się mapy. Wnioskiem, do którego prowadzi analiza mapy, jest stwierdzenie Autora, że jest to przykład kartograficznego nośnika kultu świętego, ogłoszonego patronem pielgrzymowania.

Odrębną grupę tematyczną stanowią artykuły dotyczące sanktuariów i pielgrzymowania w różnych regionach i ośrodkach. Należy do nich studium Bożeny Gierek dotyczące rozwoju monastycyzmu na wyspach Irlandii i pozostałych po nim zabytków architektonicznych, których niestety nie zachowało się wiele, gdyż materiałem budowlanym było drewno i plecionka z witek oraz glina⁵. Do najbardziej spektakularnych i najlepiej zachowanych monasterów Wysp Świętych należą: monaster Skelling Michael u północno-zachodnich wybrzeży Irlandii, monastyr na wyspie Caher, na wyspie High Island, gdzie znajduje się najwcześniejsze – znane w Irlandii - oratorium kamienne z okresu wczesnego chrześcijaństwa, kościół św. Kolumby na wyspie Inishkea North oraz monastyr z połowy V w., którego fundatorem był św. Brendan Nawigator. Bogactwem ośrodków monastycznych obok oratoriów i kamiennych płyt w kształcie krzyży są tzw. święte studnie, stanowiące charakterystyczny rys dla Irlandii. Innym, godnym uwagi symbolem chrześcijaństwa jest kamienny ołtarz w oratorium na wyspie Caher. Na ołtarzu znajduje się wiele interesujących przedmiotów. Prezentowane przez Autorkę wyspy do dzisiaj są uważane w Irlandii za święte. Aurę świętości zawdzięczają one właśnie ośrodkom monastycznym, które zostały na nich założone.

Kolejnym studium charakteryzującym ośrodek kultu i cel pielgrzymek jest artykuł Jolanty Wojciechowskiej⁶. Autorka prezentuje kościół pielgrzymkowy Wallfahrtskirche Hergiswald w Szwajcarii Środkowej. Początek dał mu Johann Wagner, brat zakonu kartuskiego Ittingen w Thurgau. Za pozwoleniem przełożonego opuścił on klasztor w 1489 i przywędrował w okolice Hergiswaldu, aby żyć w ubóstwie i samotności według ścisłej reguły zakonu. Już w 1496 r. z pomocą odwiedzających go ludzi, którzy przybywali do niego po

⁵ B. GIEREK, *Monastery na wyspach u zachodnich wybrzeży Irlandii*, 61-85.

⁶ J. WOJCIECHOWSKA, *Wallfahrtskirche Hergiswald – kościół pielgrzymkowy w Hergiswaldzie w Szwajcarii Środkowej*, 87-98.

radę i pocieszenie, został wybudowany dom modlitwy. Od roku 1501, w związku z wzrastającym rozgłosem o pustelniku, rozbudowano kaplicę. Po śmierci zakonnika w 1516 r. pustelniczy tryb życia w Hergiswaldzie prowadziło 11 zakonników. Liczba pielgrzymek do grobu pustelnika wzrastała z roku na rok. Sto lat po jego śmierci zdecydowano przebudować kaplicę, a w 1650 r. podjęto decyzję o zburzeniu ówczesnej budowli i przystąpiono do budowy nowej, którą ukończono w 1657 r. W 1648 r. rozpoczęto budowę kaplicy Loretańskiej pierwszej w Szwajcarii tak wiernie zaplanowanej wg wzoru Sanktuarium della Santa Casa w Loreto, a drugiej – zrealizowanej w tym kraju tego typu budowli. Stopniowo przybywało motywów pielgrzymowania do Hergiswaldu. Autorka wskazuje tu szczególnie na grób eremity i cudowną pieczę Matki Bożej Bolesnej z martwym Chrystusem z 1504 r., obraz Patronki Lucerny z 1627 r., statuetkę Madonny z 1642 r., kaplicę Loretańską oraz relikwie św. Feliksa. Obecnie kościół w Hergiswaldzie, pomimo zniesienia jego pielgrzymkowej funkcji, nadal pozostaje interesujący z uwagi na duże nagromadzenie różnorodnych zabytków sztuki.

Peter Čuka z Bańskiej Bystrzycy (Słowacja) dokonuje analizy geograficznej i infrastruktury turystycznej ośrodka pielgrzymkowego w Górach Starochorskich⁷. Staré Hory, jako maryjny ośrodek kultu religijnego jest, obok Lewoczy, Nitry, Šaština i Mariánky, najważniejszym ośrodkiem pielgrzymkowym Słowacji. Tradycja ruchu pielgrzymkowego na tym terenie sięga wieku XV, choć najstarsza wzmianka o większym zgromadzeniu pątników pochodzi dopiero z roku 1695. Wzrost poziomu religijności w okolicy sprzyjał powstawaniu obiektów sakralnych, autor wymienia tutaj kościół Nawiedzenia NMP z roku 1499 posiadający rangę bazyliki mniejszej, drogę krzyżową z kapliczką Świętej Trójcy z XIX w., kapliczkę świętej Anny z roku 1794, oraz figurę Maryi Panny wyrzeźbioną przez włoskiego mistrza G. Cionio w roku 1942. Na podstawie ankiety, obserwacji i szacunków terenowych Autor przedstawia kolejno zasięg geograficzny zgromadzeń pątniczych w gminie Staré Hory, motywy pielgrzymowania, problem infrastruktury turystycznej (organizacja transportu, bazy noclegowej, żywieniowej) oraz negatywne formy aktywności turystycznej. Zwraca również uwagę na projekt odrodzenia ośrodka Staré Hory opracowany przez J. Kovalëika. Zmiany dotyczą kształtu architektonicznego obszaru w sensie jego humanizacji i nastawienia na funkcję religijną.

⁷ P. ČUKA, *Analiza geograficzna ośrodka pielgrzymkowego Staré Hory (w Górach Starohorskich w Środkowej Słowacji)*, 99-109.

Następne studium autorstwa Danuty Ptaszyckiej-Jackowskiej, Antoniego Jackowskiego i Urszuli Gospodarek jest próbą ukazania tradycji pieszych pielgrzymek na Jasną Górę oraz funkcji turystycznej miasta zdominowanego przez ruch pielgrzymkowo-turystyczny⁸. Tradycja pielgrzymkowa na Jasną Górę sięga 1382 roku. Z biegiem czasu sanktuarium stało się ośrodkiem międzynarodowym, do którego przybywali pątnicy głównie z Europy Środkowej i Wschodniej. Dziś należy ono, obok Rzymu, Fatimy i Gwadelupe, do największych i najważniejszych ośrodków kultu religijnego na świecie. Przywileje odpustowe nadane Jasnej Górze przez Stolicę Apostolską w XV wieku ugruntowały jej pozycję jako najważniejszego sanktuarium na ziemi polskiej. Ważnym wydarzeniem w dziejach sanktuarium była koronacja wizerunku Matki Bożej w 1717 r. W XVII w. zaczyna się wytwarzać tradycja stałych pielgrzymek pieszych na Jasną Górę; pojawiły się pielgrzymki z Kalisza, Łowicza, Pabianic, Krakowa, Żywca, Gliwic i Warszawy. Tę ostatnią przeor Jasnej Góry Rufin Abramek nazwał „złotą koroną” polskiego pątnictwa. Rozwój pielgrzymek wiązał się z sytuacją polityczną i społeczną kraju. Często przybierały one formę manifestacji zarówno religijnych, jak i politycznych, przyczyniając się do umocnienia więzi narodowych w społeczeństwie polskim. Obok motywów czysto religijnych, co obserwujemy obecnie, występowały w tradycji pielgrzymkowej motywy natury patriotycznej (rozbiory Polski, panowanie komunizmu). Autorzy charakteryzują dokładnie współczesne warunki pielgrzymowania na Jasną Górę, organizację szlaków pielgrzymkowych oraz infrastrukturę turystyczną samej Częstochowy, dostosowaną do potrzeb licznych grup pątniczych (trasy wejściowe, miejsca noclegowe, żywieniowe, sanitarne, system transportu). Największą frekwencję pielgrzymek notuje się w czerwcu, lipcu, sierpniu i wrześniu. Apogeum osiągają w dniach 15 i 26 sierpnia. Autorzy zwracają uwagę na konieczność organizacji przestrzennej rejonu Jasnej Góry.

W zakres problematyki ośrodków kultu maryjnego wchodzi również artykuł autorstwa Jerzego Paszendy SJ dotyczący sanktuarium w Świętej Lipce⁹. Do roku 1800 było to miejsce bezludne, na którym wybudowano w końcu XVII wieku kościół otoczony krużganikiem, zaliczany do najwspanialszych zabytków baroku w Polsce. Miejsce to było celem pielgrzymek już w średniowieczu, gdzie pą-

⁸ D. PTASZYCKA-JACKOWSKA, A. JACKOWSKI, U. GOSPODAREK, *Piesze pielgrzymowanie na Jasną Górę*, 111-135.

⁹ J. PASZENDA SJ, *Pielgrzymowanie do Świętej Lipki dawniej i dziś*, 137-162.

nicy przybywali dla uzyskania odpustu i odzyskania zdrowia. Autor szeroko prezentuje rys historyczny rozwoju sanktuarium, zwłaszcza jego funkcjonowanie w okresie reformacji i po odbudowie w 1619 r. Święta Lipka była w okresie reformacji świadectwem silnego kultu Matki Bożej, gdyż pielgrzymowanie do tego miejsca nie ustawało, pomimo wpływu luteranizmu na mieszkańców Prus. Autor, odwołując się do świadectwa jezuita Tomasza Clagiusa, przedstawia okres rozkwitu ośrodka i kultu religijnego po roku 1631, czyli po przekazaniu Świętej Lipki jezuitom reszelskim. Napływ pielgrzymów zwiększał się z każdym rokiem, równoległe rosły potrzeby duszpasterskie i organizacyjne. W roku 1687 rozpoczęto budowę obecnie istniejącego kościoła, a następnie krużganków. Przyczyną tej inicjatywy był coraz większy napływ pielgrzymów. Do wieku XIX porządek pielgrzymowania do sanktuarium nie uległ zmianom, był on jednak uzależniony od sytuacji politycznej poszczególnych regionów. Sytuacja zmieniła się dopiero po roku 1945, kiedy to ówczesne władze ograniczyły pielgrzymowanie. Istotnym elementem mającym wpływ na intensywność ruchu pielgrzymkowego była, co zauważa Autor, zmiana kalendarza liturgicznego w 1969 r. i automatyczne przesunięcie najważniejszego dla sanktuarium święta Nawiedzenia z 2 lipca na 31 maja.

Ostatnim studium z tej grupy tematycznej jest artykuł Mariana Czernerera prezentujący sanktuarium maryjne na Chełmskiej Górze, jednej z trzech świętych gór Pomorza¹⁰. Po roku 1214 z inicjatywy norbertynów z klasztoru w Białobokach koło Trzebiatowa wzniesiono na Chełmskiej Górze pierwszą świątynię chrześcijańską. W roku 1278 opiekę nad istniejącą kaplicą podjęły siostry zakonu cysterskiego. W świetle zachowanych źródeł, na drugą połowę XIV w. i pierwszą XV w. przypada najsilniejszy rozwój kultu maryjnego w tym miejscu. Przed obrazem „błogosławionej Maryi Dziewicy Matki Boga” modlili się pielgrzymi z całej niemal chrześcijańskiej Europy. Uwarunkowane to było przygotowaniem do obchodów Roku Jubileuszowego 1500. Świadczy o tym sporządzona w roku 1500 przez Erharda Etzlauba mapa, na której umieszczone zostały ośrodki o szczególnej doniosłości dla pielgrzymów, a które znajdowały się na trasach pielgrzymkowych do Rzymu. Wśród nich widnieje sanktuarium maryjne na Chełmskiej Górze. Jest to jedyne przed reformacją świadectwo kartograficzne o tym miejscu. Jednocześnie to sanktuarium jest na mapie Etzlauba jedy-

¹⁰ M. CZERNER, *Sanktuarium Maryjne na Chełmskiej Górze w Roku Świętym 1500*, 163-173.

nym ośrodkiem na wschód od Odry, co można potraktować jako dowód na ponadregionalne znaczenie tego miejsca.

Dwa kolejne artykuły podejmują problematykę geografii religii i kultury. Pierwszy z nich, autorstwa Leny Skibińskiej-Opoki, to bogate studium geografii prawosławia w Polsce¹¹. Kluczowym zagadnieniem jest rozmieszczenie geograficzne terenów zamieszkałych przez ludność prawosławną oraz przyczyny historyczne i społeczne rozprzestrzeniania się Kościoła prawosławnego. Autorka dokonuje charakterystyki najważniejszych „prawosławnych obszarów” w Polsce, m.in. Białostoczczyzny, południowego Podlasia, Chełmszczyzny aż po Beskid Niski. Charakterystycznym elementem tych terenów jest zgrupowanie cerkwi, które artykuł dokładnie omawia i które przyjmuje jako widoczny znak aktywności życia religijnego Kościoła prawosławnego i jego parafii. Obraz geograficzny prawosławia jest bardzo zróżnicowany w zależności od regionu, co wyraża się w ilości wiernych, cerkwi, parafii, posługujących księży oraz w kultywowaniu tradycji.

Drugie studium geograficzne jest próbą przedstawienia krajobrazu kulturowego Beskidu Niskiego. Jego autor, Daniel Szałankiewicz, jako punkt wyjścia dla swojej refleksji przyjmuje trzy główne aspekty krajobrazu: strukturę osadniczą, charakter użytkowania ziemi i architekturę¹². Na obszarze objętym opracowaniem występują obiekty sakralne wiernych obrządku łacińskiego, prawosławnego, także grekokatolików oraz domy modlitwy zielonoświątkowców i ruiny synagog wyznawców judaizmu. Szczególną cechą kulturową obszaru pogranicza, na którą zwraca uwagę Autor, jest przenikanie się odrębnych obrządków i wyznań. Krajobraz kulturowy Beskidu Niskiego podlega nieustannym zmianom w czasie i przestrzeni.

Ostatnim studium jest tekst Agnieszki Jankowskiej-Marzec, która podejmuje próbę oceny twórczości architekta i artysty plastyka Włodzimierza Gruszczyńskiego w dziedzinie projektowania obiektów sakralnych¹³. Gruszczyński kreował nową architekturę narodową poprzez syntezę i transpozycję motywów formalnych niesionych przez tradycję. Wyszukana forma jego kościołów i kapliczek była wynikiem żmudnych obserwacji i studiów rysunkowych. Tworzył niezliczone wersje coraz doskonalszych kształtów w celu wy-

¹¹ L. SKIBIŃSKA-OPOKA, *Geografia prawosławia w Polsce*, 175-187.

¹² D. SZAŁANKIEWICZ, *Przemiany krajobrazu kulturowego we wschodniej części Beskidu Niskiego*, 189-211.

¹³ A. JANKOWSKA-MARZEC, *Kościoly i kapliczki Włodzimierza Gruszczyńskiego*, 211-224.

wołania pożądaných skojarzeń i wzruszeń u odbiorcy, przywołania na myśl właściwego kontekstu kulturowego. Niestety większość tych projektów nie została zrealizowana. Były to w większości studia teoretyczne. Przed wojną i w czasie wojny zrealizowano jedynie trzy projekty świątyń. Autorka dokonuje prezentacji architektonicznej tych budowli, jak i projektów niezrealizowanych.

Najnowszy zeszyt „Peregrinus Cracoviensis” zamykają „Notatki naukowe i recenzje” oraz kronika Zakładu Geografii Religii.